

BEDNY KOMUNISMU: PROPAGANDA

INFORMAČNÍ TEXTY

Předměty: pionýrský odznak, pionýrský slib, pohled s pionýry, Pionýrská encyklopedie, časopis Vpřed pionýři

Pionýr, celým názvem nejprve v letech 1950–1968 Pionýrská organizace Československého svazu mládeže (ČSM) a později v letech 1970–1990 Pionýrská organizace Socialistického svazu mládeže (SSM), byla komunistická masová organizace pro děti ze základních škol. Pionýrské skupiny již od roku 1948 nahrazovaly skautské oddíly, respektive všechna ostatní dětská sdružení. V Pionýru byly děti vychovávány v duchu leninských ideálů a skládaly slib: „*Slibuji před svými druhy, že budu pracovat, učit se a žít podle pionýrských zákonů, abych byl dobrým občanem své milované vlasti, Československé socialistické republiky, a svým jednáním chránit čest Pionýrské organizace Socialistického svazu mládeže.*“ Po složení slibu směl každý pionýr nosit uniformu, červený šátek, modrou košili a odznak.

- Doporučené AV lekce: „*Normalizační loutka*“, „*Propaganda a rituál*“

Předměty: odznak SSM

Socialistický svaz mládeže (SSM) byla jednotná celostátní mládežnická organizace řízená komunistickou stranou, jejímž cílem byla výchova mládeže v duchu marxismu-leninismu. V letech 1949–1968 nesla název Československý svaz mládeže (ČSM). Jejím prostřednictvím bylo ideologicky působeno zejména na studenty středních a vysokých škol, pro děti do 15 let byla určena Pionýrská organizace SSM. Funkcionáři SSM byli zvýhodňováni a podíleli se na kádrovém hodnocení svých vrstevníků. Členství v SSM nebylo povinné, nečlenové však měli značně omezené možnosti studia, kariérního růstu i výjezdů do zahraničí. Na každého studenta, který se před rokem 1989 hlásil na vysokou školu, museli jeho učitelé vypracovat podrobný kádrový posudek, později nazývaný „komplexní hodnocení“. V něm shrnuli, jaký měl student průměr známek a jak se choval, co dělá ve svém volném čase, jakého je třídního původu a jaké politické smýšlení mají jeho rodiče (po roce 1968 byl zkoumán také jejich postoj k okupaci ČSSR vojsky Varšavské smlouvy). Ředitel školy pak na závěr napsal doporučení nebo nedoporučení k vysokoškolskému studiu. Nemalou roli v něm samozřejmě hrálo také členství v SSM a celková politická angažovanost studenta.

- Doporučená AV lekce: „*Normalizační loutka*“

Předmět: plynová maska, průkaz Svazarm

Branná výchova, zařazená jako předmět do školního rozvrhu, byla součástí civilní obrany. Je jedním z dokladů, že politická ideologie ovlivňovala v době komunismu výuku dětí od útlého věku. Branná výchova se v atmosféře studené války a hrozby použití zbraní hromadného ničení velmi rozšířila. Děti se během ní učily rozeznávat různé typy zbraní, rychle nasazovat ochranné (hovorově plynové) masky, používat další ochranné pomůcky potřebné při chemickém či jaderném útoku (cvičení mělo často podobu pochodování či běhání v pláštěnce a igelitových pytlících nasazených na končetinách – je otázkou, nakolik by taková „ochrana“ byla v případě skutečného útoku vůbec účinná), poskytovat první pomoc, orientovat se v terénu a v mapách, střílet ze vzduchovky, rozlišovat jednotlivé varianty centrálního varování obyvatelstva a nacvičovat odchod do krytu (v každé škole například visela kolejnice, údery na ni se měl ohlásit jaderný útok). Během školního roku se dvakrát konalo povinné branné cvičení, které mělo většinou podobu delšího pochodu, během něhož děti plnily různé úkoly. Školy také pravidelně navštěvovaly vojenské posádky, které žáky seznamovaly s vojenským výcvikem a armádní technikou, to vše

s důrazným ideologickým vyzněním. Na těchto akcích se rovněž podílel Svazarm (Svaz pro spolupráci s armádou), ustavený v roce 1951 podle sovětského vzoru jako celostátní organizace sdružující dobrovolné zájemce o různé (převážně) branné aktivity. Pod jeho hlavičkou vyvíjeli činnost kynologové, radioamatéři, střelci či zájemci o sportovní létání.

- Doporučená AV lekce: „*Propaganda ve školství*“

Předmět: vlaječka spartakiády

Spartakiádou se označovala hromadná tělovýchovná cvičení na stadionech, která měla ideologický podtext. Inspirována byla sokolskými slety, které měly v českých zemích dlouhou tradici, sahající až do roku 1882. Název vymyslel funkcionář Federace dělnických tělovýchovných jednot Jindřich František Chaloupecký (1890–1922), který připravil první spartakiádu v roce 1921 na pražských Maninách, kde se tehdy cvičilo. Vyšel ze jména vůdce známé vzpoury otroků ve starověkém Římě (Spartakus). První spartakiáda v období komunistického režimu se uskutečnila v roce 1955. S výjimkou roku 1970, kdy se původně počítalo s obnovením sokolského sletu (po posledním v roce 1948 probíhaly již pouze v exilu), se spartakiády odehrávaly každých pět let, poslední v roce 1990 již ve změněných podmínkách jen jako Pražské tělovýchovné slavnosti. Vyvrcholením spartakiády bylo cvičení na pražském Strahově. Předcházely mu místní a okresní spartakiády, které měly podobu lidových slavností s účastí místních, státních a stranických představitelů. Spartakiád se účastnili cvičenci různých generací, včetně školní mládeže. Proslulá byla vystoupení vojáků, která byla fyzicky velmi náročná. Návlek vystoupení na spartakiádě trval celý rok. Cvičenci, kteří měli jednotné úbory, vystupovali na různou hudbu. V roce 1985 například dívky cvičily na skladbu *Poupata* od Michala Davida, která je dodnes ukázkou propojení tehdejší popmusic se státní propagandou.

- Doporučená AV lekce: „*Propaganda a rituál*“

Předmět: Kroky Františka Janečka & Michal David – LP

Propaganda v populární hudbě – Po „Vítězném“ únoru 1948 začal komunistický aparát řídit kulturní politiku podle sovětského vzoru. Ideologickým mustrem se stala kulturní doktrína, kterou sepsal Stalinův přítel a spolupracovník Andrej Ždanov, odpůrce moderního umění a hlasatel dogmat socialistického realismu. Ždanovova kulturní doktrína (tzv. ždanovština) se samozřejmě promítla i do osnov hudební výchovy na základních školách. V metodické příručce pro pedagogy, vydané v první polovině 50. let, čteme: „*Učitel musí hledat cestu, jak z nepřeberného bohatství, obsaženého v hudbě, využít všeho, čím hudba vychovává: vřelé lásky k rodné zemi a k jejímu lidu, hrdosti nad velikostí našich umělců, lásky a přátelství k Sovětskému svazu, nadšení budovatelských písní, tvrdého vzdoru revolučních zpěvů a mnoho jiného. Výběrem písní a skladeb, vyrostlých z bohatých tradic, pěstuje učitel v dětech smysl pro krásno, z něhož pak vyrůstají ušlechtilé vlastnosti člověka: hrdinství, bojovnost, láska k člověku a ke kolektivu i k přírodě. Tím vytvoří ve třídě ovzduší, vyjádřené heslem „S písní na rtech chceme jít!“*“

V propagandistickém boji na „kulturní frontě“ se komunisté po celou dobu své vlády střetávali s nenáviděnou západní populární hudbou, v níž celkem oprávněně spatřovali mocnou ideologickou zbraň svých nepřátel. Zdejší lidovým masám totiž americké melodie zněly libě. V osmdesátých letech oficiální československou scénu zinfantilizovaly hudební stáje, které si svou loajálností pragmaticky zajistily přízeň komunistické vrchnosti a mohly díky tomu uplatňovat západní styl manažerské práce v sériové výrobě disco-hvězdiček. František Janeček tímto způsobem „vytvořil“ Michala Davida a postavil kolem něj skupinu Kroky. S Davidem a řadou dalších, skoro ještě dětských zpěváků pak zásoboval média kolovrátkovými melodiemi, které se v prostředí zbaveném konkurence snadno stávaly hity. Často se také jednalo o převzaté melodie západních hitů (s autorskými právy si v té době málokdo lámal hlavu) – jako právě v případě písně *Colu, pijeme colu*, kterou původně pod názvem *Se T'amo T'amo* nazpívala italská zpěvačka Rosanna Fratello.

- Doporučená AV lekce: „*Propaganda v populární hudbě*“

Předmět: fotografie komunistické výlohy

Ulice běžného českého města vypadala před rokem 1989 – a především za normalizace, kdy už zemi desítky let „spravovala“ Komunistická strana Československa – zcela jinak než dnes: žádná barevnost fasád, soupeřící billboardy a rozzářené vývěsní štíty, ale zpravidla otřískané neopravené zašedlé baráky a v nich obchody s unifikovanými nápisy, výzdobou i zbožím. Státně-stranická komunistická ideologie byla všudypřítomná, nemělo být před ní úniku – a taky nebylo. Instituce, podniky i fabriky zdobily rudé hvězdy, srpy a kladiva, na zdech i věčných lešeních visely či povlávaly transparenty identického vzezření: šarlatové či karmínové pozadí, na něm žlutě vyvedené nápisy: „Se Sovětským svazem na věčné časy!“ – „Buduj socialismus – posílíš mír!“ – „Proletáři všech zemí, spojte se!“ – „Leninskou cestou k dalšímu rozvoji naší socialistické vlasti“.

- Doporučená AV lekce: „*Propaganda ve veřejném prostoru*“

Předmět: fotografie 1. máj

Prvomájové průvody byly původně pestrou podobou oslav Svátku práce, jehož oslavy zaváděla ve světě od roku 1890 II. internacionála. V letech 1948–1989 ale v Československu získaly průvody podobu zvláštního pseudonáboženského rituálu, během něhož představitelé moci blahosklonně kynuli z tribun svým poddaným, kteří jim kolektivně provolávali slávu. Oficiálním cílem byla demonstrace síly vládnoucího režimu a jeho údajné jednoty s lidem. Ve skutečnosti se až na jedinou výjimku – v květnu 1968 – nikdy nejednalo o spontánní masové akce. Průvody byly centrálně organizované a účast pro žáky, studenty i pracující povinná.

- Doporučené AV lekce: „*Propaganda a rituál*“, „*Propaganda ve veřejném prostoru*“

Předmět: členský průkaz ROH

ROH je zkratka pro Revoluční odborové hnutí – jednotnou odborovou organizaci v Československu. Ta v roce 1946 nahradila Ústřední radu odborů, od počátku však byla ovládána komunisty. Jednalo se o nejmasovější organizaci v Československu, která navíc byla začleněna do politického systému Národní fronty. Členy ROH byla „dobrovolně“ drtivá většina pracujících. Proto také představovalo důležitý nástroj pro komunistickou propagandu. Pod jeho záštitou se slavil Mezinárodní den žen, jezdilo se na dětské tábory nebo se pořádaly mikulášské besídky. Podobné aktivity, spolu s výběrem členských příspěvků, charakterizovaly činnost ROH více než prosazování zájmů a práv zaměstnanců ve vztahu k zaměstnavateli, což je skutečná funkce odborů.

Předměty: pohled – zrádná emigrace ve službách západních imperialistů, pohled – uhlobaroni

Propaganda proti Západu se během studené války projevovala ve všech sdělovacích prostředcích a formách. I média v Československu varovala své obyvatele před agenty amerického imperialismu a zrádnou emigrací, která závistivě škodí budovatelským plánům Sovětského svazu. K tomu sloužily i v tisku publikované anekdoty. Komunistická propaganda dokázala bravurně využít i mandelinku bramborovou, brouka, který se k nám dostal na obchodních lodích už v roce 1875 z Ameriky. V roce 1950 došlo k zamoření polí tímto broukem, který ničil úrodu. Na titulních stranách všech deníků se tak v červnu roku 1950 objevilo *Provolání vlády k boji proti mandelince bramborové*, kterou na naše území prý shazovali z letadel nebo pod rouškou tmy nosili v krabičkách západní agenti.

- Doporučená AV lekce: „*Propaganda v tisku*“

Předmět: texty k výuce marxismu-leninismu

Marxisticko-leninská ideologie byla jediným oficiálně přijímaným světonázorem. S tím museli mladí lidé a zejména ti, kteří stáli o vysokoškolské vzdělání, po celou dobu normalizace počítat. Od tohoto principu se odvozovaly další oficiálně povolené společenskovední deriváty. Na univerzitě tak například nebylo možné oficiálně studovat „sociologii“, ale pouze „marxisticko-leninskou sociologii“. Normalizace přinesla zesílenou podřízenost společenských věd přímé stranické kontrole – a povinné

kurzy marxismu-leninismu byly k tomu vhodným nástrojem. Takzvané ideologicko-výchovné funkce marxisticko-leninského učení byli mladí lidé vystavováni od útlého věku, přičemž s vyšším stupněm školy se expozice příslušně posilovala. Být „pouhým“ odborníkem, lékařem či chemikem už nestačilo. Odborně zdatní jedinci neznamenal nic nebo jen velmi málo, dokud se nestali či nebyli ochotni se stát odborníky socialistickými, tedy takovými, kteří dokonale ovládají „vědecký světový názor“, ztotožňují se s ním a propagují jej. Komunistům v normalizačním Československu se podařilo zadusit přirozený veřejný život a zablokovat svobodnou výměnu informací, přesto většině obyvatel došlo, že marxismus-leninismus není žádný „vědecký“ názor. Jen ti zasvěcenější věděli, že vnucovaná doktrína je jen subjektivním, vulgárním výkladem původních Marxových myšlenek, ale skoro každý musel pochopit, že se jedná o vyprázdněnou ideologii, sloužící čistě potřebám a zájmům vládnoucí strany. Z nejtřežnějšího světového názoru se stal terč postranních vtípů. O to tragičtější bylo nasazení, s nímž režim toto učení vtlačoval mladým lidem do hlavy.

Předměty: Dějiny KSČ v obrazech

Komunistická propaganda představuje tak obsáhlé téma zasahující do tolika oblastí života, že je lze v relativně krátkém textu nejlépe načrtnout. Výhodou ovšem je, že i stručný nástin může být poměrně plastický. Normalizační propaganda na domácím poli se dá volně rozdělit do tří základních kategorií: za prvé lakování života v „socialismu“ na růžovo, za druhé ostouzení demokratického Západu a za třetí denunce domácí opozice a nezávisle si počínajícího obyvatelstva vůbec. To vše je možné najít v učebnicích a knihách o historii Komunistické strany Československa, jejichž cílem bylo zejména zdůvodnit a ospravedlnit dějinnou úlohu strany na domnělé cestě k beztržní společnosti, světovému míru a obecnému blahobytu.

- Doporučená AV lekce: „*Propaganda v tisku*“, „*Propaganda ve školství*“

Předměty: stanovy KSČ, členská legitimace KSČ

Charakterizovat Komunistickou stranu Československa (KSČ) za normalizace je jednoduché i obtížné zároveň. Jednoduché v tom smyslu, že „strana“ (ve skutečnosti však její představitelé) byla ztělesněním diktatury, viníkem bezpráví, nesvobody a dalších špatností v zemi; až do pozdních osmdesátých let kontrolovala všechny oficiálně působící organizace a státní instituce. Obtížné je to například z toho důvodu, že měla více než milion a půl řadových členů a každý z nich nesl konkrétní odpovědnost za to, jak se choval k lidem v nejbližším okolí, jak horlivě plnil či neplnil partajní direktivy. Co se o KSČ ve dvou dekáдах po sovětské okupaci dá říct s jistotou? Za prvé měla zákonem garantovanou neomezenou moc (podléhala jen sovětskému vedení a zároveň se o ně opírala). V Ústavě Československé socialistické republiky z 11. července 1960 (hlava první, článek 4.) stojí: „*Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejvědomějších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.*“ Tento článek, který legitimoval faktickou situaci v zemi přinejmenším od února 1948 a který pak platil až do pádu režimu, je vlastně vyjádřením diktatury – vedoucí úlohu KSČ nebylo možno změnit volbami. Za druhé to byla organizace kolaborantská, obhajující zájmy sovětského impéria a zrazující vlastní národ; skutečnost, že se komunisté podřizovali Moskvě vždycky a že se většina lidí v Československu postupně smířila s faktem, že žijí v okupované zemi, na tom nic podstatného nemění.

Předmět: legitimace SČSP

Svaz československo-sovětského přátelství (SČSP) byl po ROH druhou nejmasovější organizací v Československu. Vznikl v únoru 1948, prvním předsedou se stal Zdeněk Nejedlý. Členství v něm bylo často kolektivní – vstupovaly do něj celé školní nebo pracovní kolektivy a bylo uváděno v kádrových dotaznících a životopisech. SČSP pořádalo kurzy ruského jazyka, popularizovalo ruskou a sovětskou historii, přehlídky sovětské techniky, zájezdy do Sovětského svazu nebo besedy o sovětských spisovatelích. Jeho úkolem bylo propagování kultury, vědy a umění Sovětského svazu v Československu. V roce 1968 jeho členská základna povážlivě klesla, v 70. letech nicméně začala opět narůstat – členství však bylo stále více pouze formální záležitostí.

Předmět: set zákonů o pobuřování, hanobení státu...

Trestní právo přirozeně patřilo mezi nejúčinnější nástroje komunistické moci, která se snažila obyvatele Československa udržovat v permanentním strachu, že budou za skutečnou, ale i domnělou protistátní činnost perzekvováni. K tomu tehdejší zákoník nabízel řadu paragrafů, které bylo snadné zneužít bezpečnostními složkami státu. V disentu se hovořilo o tzv. gumových paragrafech (typicky např. výtržnictví, příživnictví či maření výkonu státního dozoru nad církvemi), které umožňovaly odsoudit kohokoliv za jakýkoliv kritický a nezávislý projev.

Předmět: samizdatová kniha Černí baroni

Samizdat je termín pocházející z ruského *samoizdėlatelstvo*, tj. „sebevychovatelství“, který označuje neoficiální publikace, vytvářené a rozšiřované především s cílem nabourat informační a kulturní monopol vládnoucího režimu. V Československu byly za normalizace v samizdatových nakladatelstvích publikovány stovky titulů, které by se jinak nedostaly ke čtenářům – šlo o beletrii, filozofické a vědecké práce, politickou literaturu, historiografii atd. Samizdatově vycházela řada časopisů (Lidové noviny, Kritický sborník, Vokno, Revolver Revue, Střední Evropa), slavné byly edice Petlice, Expedice, Popelnice. Knihy pochopitelně vznikaly v minimálních nákladech: Nejčastěji je dobrovolníci opisovali na stroji v deseti až jedenácti kopiích, které bylo nutno složit, svázat, eventuálně opatřit výtvarným doprovodem. Samizdaty byly množeny také na cyklostylu (množicí stroj, tisklo se ze speciálních blan), teprve ve druhé polovině osmdesátých let se objevily první kopírky. To vše bylo třeba činit v utajení, neboť Státní bezpečnost nakladatele pronásledovala, v řadě případů končili lidé za samizdat ve vězení.

Předmět: článek v Rudém právu – Kdo seje vítr a reakce čtenářů na něj

Několik vět byla petice, která vznikla na jaře 1989 v prostředí Charty 77. Požadovala propuštění politických vězňů, svobodu pro média a nezávislé iniciativy a veřejnou diskusi o otázkách týkajících se historie, politiky a vůbec veřejného zájmu. Od léta do podzimu podepsalo Několic vět cca čtyřicet tisíc lidí včetně zpěváků, herců a dalších občanů, kteří byli do té doby vůči KSČ loajální. Podpisy, které pod Několic vět přibývaly, mj. ukazyvaly, že režim slábne a lidé se přestávají bát. Vládní struktury petici prostřednictvím oficiálních médií ihned po jejím zveřejnění označily za protistátní pamflet a pokusily se proti ní rozpoutat obvyklou kampaň.

- Doporučená AV lekce: „*Propaganda v tisku*“

Předmět: reedice časopisu Svědectví

Jednou z možností, jak psát svobodně, bylo uchýlit se do emigrace. **Časopis Svědectví**, jehož první číslo vyšlo v říjnu 1956 v New Yorku v atmosféře naděje na postupnou transformaci komunistických režimů, vznikl s úmyslem podpořit nenásilnou cestou očekávané změny v Československu a dostat do země svobodné myšlenky. Redakční okruh tvořili vesměs exulanti mladší generace. Časopis Svědectví se lišil od exilových časopisů té doby tím, že programově odmítal uznávat hranice. Měl propojovat exil a domov. Jeho vydavatel Pavel Tigrid usiloval o co největší šíření časopisu do Československa. V obsahu Svědectví byli proto záměrně zastoupeni i autoři z Československa. Publikovat ve Svědectví a vystupovat tak proti místní propagandě bylo riskantní, nelegální, a proto se jeho autoři mnohdy podepisovali pseudonymem. Z Československa ve Svědectví publikoval v šedesátých letech třeba spisovatel Jan Beneš (byl za to dokonce i uvězněn), novinář Milan Schulz nebo spisovatel Bohumil Hrabal. V roce 1979 pak vzniklo dokonce „pražské číslo“, kam přispěli díly propašovanými z domova přes hranice třeba Eva Kantůrková, Ivan Klíma, Petr Pithart, Ludvík Vaculík či Jan Vladislav. Časopis nepřinášel jen politické články a komentáře, ale i ukázky literárních děl, dokumenty, recenze knih, diskuse a polemiky.

- Doporučená AV lekce: „*Pavel Tigrid – Evropan*“

Předmět: fotografie The Plastic People of the Universe, prohlášení Výboru na obranu Ivana Jirouse

Skupinu The Plastic People of the Universe (PPU) založili v roce 1968 dva přátelé z Břevnova, Milan „Mejla“ Hlavsa a Jiří „Přemek“ Števích. Znali se ze základní školy a před založením PPU spolu hráli ve skupině Vagabunds. Postupně ve skupině hrálo okolo čtyřiceti hudebníků, většinou jen krátkou dobu. Po potlačení pražského jara měla oficiální kulturní oblast výrazně legitimizující úlohu, obdobně jako v 50. letech. Jejím smyslem byla stabilizace politického režimu, propagování jeho zájmů. Souhlas s veřejným vystupováním hudebních skupin udělovaly vybrané komise krajských kulturních agentur, jež v rámci tzv. rekvalifikačních přehrávek hodnotily vedle hudebních znalostí také postoje k politickému režimu. Okolo PPU se v té době zformovalo společenství různě orientovaných osob, pro něž se pod vlivem teoretika umění a spisovatele Ivana „Magora“ Jirouse (1944–2011) začalo používat označení underground. Ve Zprávě o třetím českém hudebním obrození (1975) Ivan Jirous definoval underground jako duchovní postoj intelektuálů a umělců kriticky se vymezujících vůči světu. Podle něho bylo cílem tohoto hnutí vytvořit „druhou kulturu“, nezávislou na oficiálních kulturních strukturách a hodnotách establishmentu. V červenci 1973 byl Ivan Jirous, manažer PPU, zatčen. O několik měsíců později kapela odehrála poslední skutečně veřejné vystoupení. Další koncerty probíhaly v utajení za účasti pozvaných lidí, kteří byli ochotni riskovat problémy s policií. Problémy nejenom s bezpečnostními složkami, ale také ve škole nebo v zaměstnání riskovali přitom i ti, kteří si podobně jako členové PPU, nechali narůst dlouhé vlasy nebo se jinak odlišovali od majoritní společnosti.

- Doporučená AV lekce: „*The Plastic People of the Universe*“

Garant textu:

Jan Synek, historik

Zdroje:

Metodická příručka *Nástroje normalizační moci*

Publikace *Bylo nebylo*

Publikace *Mýty o socialistických časech*

Informační texty k AV lekci 1989: Z deníku Ivany A.

Informační texty k AV lekci 1989: Z dopisů psaných přes železnou oponu

Informační texty k AV lekci Propaganda v tisku

Informační texty k AV lekci Propaganda ve veřejném prostoru

Informační texty k AV lekci The Plastic People of the Universe